

ROLA LAIKATU W PROCESIE UDZIELANIA AUTOKEFALII

Słowa kluczowe: laikat, autokefalia, Kościół prawosławny, Sobór Ogólnoprawosławny, patriarchat ekumeniczny

Mówiąc o Cerkwi prawosławnej, wielokrotnie utożsamiamy ją z duchowieństwem, które sprawuje w niej nabożeństwa i sakramenty wraz z wiernymi. W ten sposób czynimy rozróżnienie między członkami Cerkwi, którzy jednak posiadają boskie pochodzenie. Sam Jezus Chrystus „ustanowił jednych apostołami, innych prorokami, innych ewangelistami, innych pasterzami i nauczycielami dla przysposobienia świętych do wykonywania posługi, celem budowania Ciała Chrystusowego” (Ef 4, 11–12). Możemy wyróżnić „pasterzujących” i „pasterzowanych” (tych, którzy są obiektem duszpasterskiej troski), a zatem Cerkiew dzieli się na „pasterzującą” i „pasterzowaną”.

Powyższe rozróżnienie nie jest pojmowane w sensie podziału czy opozycji między wiernymi w mistycznym ciele Cerkwi. Wręcz przeciwnie, przyczynia się do jeszcze lepszej jedności jej mistycznego ciała i wspomaga jej rozwój. Charakterystyczne są słowa apostoła Pawła: „Ciało bowiem to nie jeden członek, lecz liczne [członki] [...] Gdyby całość była jednym członkiem, gdzie byłoby ciało? Tymczasem zaś wprowadzie liczne są członki, ale jedno ciało. Nie może więc oko powiedzieć ręce: «Nie jesteś mi potrzebna», albo głowa nogom: «Nie potrzebuję was»” (1 Kor 12; 14, 19–21). W 64 kanonie V/VI soboru powszechnego czytamy: „Albowiem w jednym Kościele różne członki stworzył Bóg, według słowa Apostoła (1 Kor. 12, 27), co objaśniając, Grzegorz Teolog wyraźnie ukazuje zawartą w nich godność: «Tę godność, bracia, uszanujmy, tę zachowajmy. Ta niech będzie uchem, a tamta językiem. To ręka, a druga czymkolwiek innym. To niechaj naucza, tamta niech poucza». I po kilku słowach prawi dalej: «Uczący się niech trwa w posłuszeństwie, rozdający niech rozdaje z radością, służący niech służy gorliwie. Nie bądźmy wszyscy językiem, jeśli to jest nam nawet najbliższe, ani wszyscy apostołami, ani prorokami, ani wszyscy wykładcami». A po tych słowach jeszcze prawi: «Po co czynisz z siebie pasterza, będąc owcą? Po co czynisz z siebie głowę, będąc nogą? Po co kusisz się na wojskowe dowództwo, gdy jesteś postawiony w szeregu wojowników?»¹. Wspomniane zróżnicowanie nie wyklucza jednoczesnej równości wiernych w obliczu Boga. Św. Jan Chryzostom zaznacza, że właśnie owo „rozdzielenie jest tym, co tworzy równość”, już św. Apostoł Paweł wyraził tę prawdę w liście do Galatów: „Nie ma już

---

¹ *Kanony Kościoła prawosławnego*, tłum. A. Znosko, Hajnówka 2000, s. 94.

Żyda ani poganina, nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego, nie ma już mężczyzny ani kobiety, wszyscy bowiem jesteście jednym w Chrystusie Jezusie” (3, 28)².

Fundamentalną zasadą ustroju Cerkwi prawosławnej jest równość laikatu i duchowieństwa, wchodzących w skład mistycznego ciała Chrystusa. Duchowieństwo i laikat uczestniczą niezmiennie w diakonii Cerkwi w różnym stopniu i posłudze, pomimo to zawsze pozostając między sobą w relacji braterskiej w powszechnym kapłaństwie, czyli w tzw. „kapłaństwie królewskim”:

Wy zaś jesteście wybranym plemieniem, królewskim kapłaństwem, narodem świętym, ludem [Bogu] na własność przeznaczonym, abyście ogłaszali dzieła potęgi Tego, który was wezwał z ciemności do przedziwnego swojego światła, wy, którzyście byli nie-ludem, teraz zaś jesteście ludem Bożym, którzyście nie dostąpili miłosierdzia, teraz zaś jako ci, którzy miłosierdzia doznali (1 P 2, 9).

Każdy członek Cerkwi otrzymuje ogólne kapłaństwo w sakramencie bierzmowania – chryzmacji, który następuje bezpośrednio po chrzcie i jest jego przypieczętowaniem. Hierarchia cerkiewna stanowi szczególnie formę powszechnego kapłaństwa. Wymienione dwa rodzaje kapłaństwa współistnieją w Cerkwi bez przeszkód i podziałów, sprowadzając się w istocie do jednego³.

Laikat w porównaniu z duchowieństwem zawsze znajdował się na niższej hierarchicznie pozycji pod względem diakonii w mistycznym ciele Cerkwi. Mimo to nie jest on ograniczony do wyłącznie biernego uczestnictwa w życiu wspólnoty, ale działa aktywnie. Prawo do tego wierny otrzymuje wraz z przyjęciem chrztu i bierzmowania, za pośrednictwem których bierze udział w potrójnej godności Pańskiej: arcykapłańskiej, królewskiej i prorockiej⁴. Charakterystyczny w powyższym kontekście jest fragment z Apokalipsy: „nabyłeś Bogu krwią swoją [ludzi] z każdego pokolenia, języka, ludu i narodu, i uczyniłeś ich Bogu naszym królami i kapłanami” (5, 9–10). W ten sposób tłumaczy się fakt, że już w czasach apostołskich laikat brał aktywny udział nie tylko w dydaktyce i kapłaństwie, ale również w powszechnej działalności Cerkwi na niwie społecznej. Prawosławie gwarantuje właściwe miejsce laikatu w cerkiewnym organizmie, unikając tym samym dwu niebezpieczeństw. Pierwsze wynika z koncepcji „Kościoła hierarchicznego” (Amtskirche), w którym miejsce laikatu jest całkowicie bierne, tak jak to stało się w Kościele Zachodnim. Drugim zagrożeniem jest „Kościół laicki” (Laienkirche), a zatem sytuacja skrajnie odmienna, charakterystyczna dla wspólnot protestanckich⁵.

Zgodnie ze wspomnianą wyżej potrójną godnością, laicy obecni są w następujących sferach życia cerkiewnego: obrzędowej, nauczającej, administracyjnej i legislacyjnej. W sferze ceremonialno-obrzędowej funkcję przewodnią wypełnia rzecz jasna

2 I. Καρμίρη, *Ἡ θέσις καὶ ἡ διακονία τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ (Α')*, „Θεολογία” 47/1 (1976), s. 15–21. Zob. Π. Σκαλτσῆ, *Το πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας*, „Ἀναλόγιον” 5 (2003), s. 54–70.

3 I. Καρμίρη, *Δογματικὴς τμήμα Ε'*. *Ὀρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, Αθήναι 1973, s. 370–371.

4 I. Καρμίρη, op. cit., s. 22–27.

5 I. M. Κονιδάρης, *Εγχειρίδιο ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου*, Αθήνα – Κομοτηνὴ 2000, s. 113–114.

duchowieństwo. Konieczne jest jednak współuczestnictwo wiernych i ich pomoc. Znajdują one swój wyraz w diakonii, w której uczestniczy psalmista, dyrygent chóru, chórzyci, dzieci posługujące w prezbiterium. Wyrazem aktywnego uczestnictwa w życiu liturgicznym jest praca mężczyzn w radzie parafialnej, zaś kobiet przy wypieku prosfor, przygotowaniu świątyni oraz posługiwaniu przy stołach na tzw. agapach, będących przedłużeniem liturgii⁶.

W przypadku działalności nauczycielskiej główną odpowiedzialność za kazania, katechezę itp. ponoszą biskup i duchowni. Istnieje możliwość głoszenia kazań przez wykształconych teologicznie laików, którzy uprzednio uzyskali pozwolenie od biskupa. Często spotykana jest także diakonia świeckich w ramach zajęć z katechezy w szkołach i przy parafiach. Laikat może angażować się w duszpasterską działalność Cerkwi w rodzimych parafiach, jak też szerszej – poprzez misje prowadzone w kraju i za granicą⁷.

Najszerzy udział laikatu można dostrzec w obrębie administracji cerkiewnej. Przede wszystkim jest to prawo uczestniczenia w wyborach duszpasterzy. Wyraża się ono nie tylko w akceptacji mianowanego na parafię duchownego, ale także poprzez zatwierdzenie wyboru kandydata do kapłaństwa gromkim zawołaniem „ἄξιος, ἄξιος, ἄξιος” w trakcie chirotonii. Istotne miejsce laikat zajmuje w składzie rad diecezjalnych i parafialnych⁸. Już od pierwszych wieków chrześcijaństwa był on zaangażowany w dzieło miłosierdzia, realizując zalecenie apostoła Pawła: „Niechże i nasi wierni nauczą się przodować w [spełnianiu] dobrych czynów, które służą zaspokojeniu koniecznych potrzeb – żeby nie byli bez zasług” (Tt 3, 14)⁹.

Laikat ma możliwość podejmowania aktywności legislacyjnej, do której należy zaliczyć proces udzielania autokefalii. Działalność ustawodawcza w Cerkwi przebiega za pośrednictwem instytucji synodalnej, w szczególności postanowień soborów powszechnych, wyrażających dogmaty wiary, czyli wspólną świadomość pleromy cerkiewnej, duchowieństwa i laikatu. W praktyce cerkiewnej wszystkie postanowienia synodalne i soborowe są poddawane recepcji, w szczególności te, które przeciwstawiają się ogólnym przekonaniom pleromy cerkiewnej na czele z jej główną częścią, laikatem. Dobrowolność wyrazu świadomości cerkiewnej stanowi fundamentalne kryterium przekonania Cerkwi. Główną odpowiedzialność za kształtowanie się świadomości cerkiewnej ponosi Cerkiew pasterzująca. To ona powinna oświecać lud boży, aby nie popadał w obojętność i niewiedzę, a tym bardziej w niewiarę, lecz zachował i umacniał swe prawosławne przekonania. W tym celu niezbędna jest współpraca i perychoreza obu wymienionych

6 Π. Τρεμπέλα, *Λαϊκοί εν τη Εκκλησία*, Αθήνα 1976, s. 195–201; Κ. Καραϊσαρίδη, *Αναβαθμοί Λειτουργικής ζωής*, Αθήνα 2008, s. 150–151. Τζέρπου Δημητρίου (Πρωτοπρ.), *Το αίτημα της ενεργού συμμετοχής του λαού κατά την τέλεση της θείας Λατρείας*, [w:] „*Λατρεύσασμεν ευαρέστως τω Θεώ*”. *Το αίτημα της λειτουργικής ανανεώσεως στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Πρακτικά Β' πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου*, Αποστολική Διακονία 2003, s. 361–386 [= *Λειτουργική Ανανέωση. Δοκίμια λειτουργικής αγωγής κλήρου και λαού Α'*, Αθήνα 2001, s. 40–61]; Idem, *Η συμβολή του Π. Ν. Τρεμπέλα στην αναζωπύρωση της Λειτουργικής ζωής στην Ελλάδα*, [w:] *Συλλείτουργο. Πρόσωπα και θεσμοί στην ορθόδοξη λατρεία*, Αθήνα 2012, s. 135.

7 Ι. Καρμίρη, op. cit., s. 218–234.

8 Ι. Μ. Κονιδάρης, op. cit., s. 115.

9 Ι. Καρμίρη, op. cit., s. 430–449.

czynników oraz zrozumienie roli koordynującej pasterzy Cerkwi, która znajduje swe uzasadnienie w Piśmie Świętym i Tradycji: „Bądźcie posłuszni waszym przełożonym i bądźcie im ulegli, ponieważ oni czuwają nad duszami waszymi i muszą zdać sprawę z tego. Niech to czynią z radością, a nie ze smutkiem, bo to nie byłoby dla was korzystne” (Hbr 13, 17).

Podczas procesu uniezależniania się nie tylko bułgarskiej, ale także innych Cerkwi słowiańskich nie sformułowano powszechnie przyjętych zasad autokefalii. Inicjatywa zawsze należała do władz państwowych, występujących w imieniu laikatu i uzasadniających wnioski. Ważny był stopień politycznej niezależności ubiegającego się o nią państwa¹⁰. Ustalenie czynników, które wpływały na kształtowanie się zasad autokefalii w poszczególnych Cerkwiach lokalnych jest niezwykle trudne, istnieje wiele nieścisłości na tym polu wskutek faktu, iż w kanonach cerkiewnych nie posiadamy na ten temat żadnych konkretnych danych. Święte kanony nie opisują spraw administracji cerkiewnej, gdyż nie jest ona elementem chrześcijańskiego dogmatu, ale rezultatem historycznych doświadczeń, które kształtują się w konkretnym społeczeństwie. W procesie formowania się autokefalii jako ustroju autonomicznego w Cerkwi prawosławnej, obserwujemy dostosowywanie kanonów do nowej sytuacji. Święte kanony, jak trafnie zauważył metropolita Sardyki Maksym, nie poprzedzają wydarzeń historycznych w życiu Cerkwi, to one prowadzą do formułowania nowych kanonów, wyrażających zdobyte doświadczenie¹¹. W prawie zwyczajowym, dotyczącym zasad nadawania autokefalii, należy wyodrębnić następujące warunki: posiadanie przynajmniej trzech biskupów czynnych, zaistnienie specjalnych okoliczności, jak np. zmiana granic państwa¹², zgoda na autokefalię Cerkwi macierzystej i wszystkich Cerkwi autokefalicznych oraz nawiązanie łączności kanonicznej ze wszystkimi Cerkwiami autokefalicznymi¹³. Sobory powszechne w praktyce nie zajmowały się udzielaniem autokefalii poza nielicznymi wyjątkami, z tego względu wyłącznym nośnikiem tej władzy pozostawało ciało ustawodawcze złożone z biskupów poszczególnych Cerkwi autokefalicznych¹⁴.

Po historycznej analizie wczesnochrześcijańskiego okresu życia Cerkwi w Cesarstwie Bizantyjskim aż do pojawienia się roszczeń słowiańskich, staje się jasne, że nadrzędną instancją posiadającą prawo do podnoszenia diecezji na wyższy stopień niezależności był cesarz. Władze cerkiewne uczestniczyły w tych procedurach jedynie teoretycznie i formalnie. W istocie ograniczała się ona do zatwierdzenia zmian dokonanych przez cesarza. W późniejszym okresie, z czysto cerkiewnego punktu widzenia, przy

10 I. X. Ταρνανίδης, *Θεωρία και πράξη στην ιστορική εξέλιξη του αυτοκεφάλου των Σλαβικών Εκκλησιών*, Θεσσαλονίκη 2006, s. 77–136.

11 Μάξιμος, μητροπολίτης Σαρδέων, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, Θεσσαλονίκη 1972, s. 122.

12 Inną okolicznością, która wpływała na proces powstawania Kościołów autokefalicznych, był fakt oddalenia terytorialnego. Powyższym motywem posłużyły się Kościoły Rosji i Serbii, T. Kałużny, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*, Kraków 2008, s. 361.

13 J. Sokołowski, *Autokefaliczne Kościoły prawosławne*, „Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej”, t. I, z. 7 (2013), s. 261–262.

14 С. Троицкий, *О церковной автокефалии*, „Журнал Московской Патриархии”, 7 (1948), s. 33–54.

nadawaniu poszczególnym Cerkwiom autokefalii zasadniczą rolę odgrywał duchowy autarkizm. Pomimo że większość słowiańskich badaczy uważa, że tron ekumeniczny kieruje się wyłącznie politycznymi korzyściami, to jednak należy podkreślić, że dojrzałość duchowa Cerkwi kandydującej do autokefalii nie może zostać pominięta. Widzimy zatem, że nadanie wysokiego stanowiska i przywileju niezależności silnym duchowo i szeroko uznanym przez zwierzchników Cerkwiom odbywa się w sposób zdecydowany, bez zbędnej zwłoki i zastrzeżeń. W przypadku, gdy Cerkiew lokalna zwracająca się z wnioskiem o autokefalię nie osiągnęła należytej dojrzałości, sprzeciw patriarchy jest w pełni uzasadniony i skutkuje wprowadzaniem celowych utrudnień i opóźnień w nadawaniu autokefalii, tak aby strona starająca się o niezależność zrozumiała, iż nie ma możliwości natychmiastowego rozstrzygnięcia sprawy.

Istotną rolę w podniesieniu rangi danego okręgu cerkiewnego odgrywało także znaczenie polityczne miasta, w którym się on znajdował. W przypadku Konstantynopola wyniesienie do rangi patriarchy było spowodowane faktem pełnienia przez miasto funkcji stolicy, a także ambicjami i dążeniami bizantyjskich cesarzy. W przypadku Słowian ten ważny argument pozostał w mocy, ale przyjął postać narodowej i politycznej odrębności od greckiego patriarchy. Słowiańscy kanoniści często przytaczają jako argument za niezależnością cerkiewną 34 kanon apostołski, zgodnie z którym „biskupi każdego narodu znać powinni pierwszego między sobą, za głowę go uważać i nie czynić niczego bez jego decyzji”¹⁵. Nikodim Milas uznał czynnik jakim jest odrębność narodowa, za jeden z najważniejszych argumentów przemawiających za udzieleniem autokefalii. Natomiast inny znany kanonista, Sergiusz Troicki, który akceptował powyższe twierdzenie, uznał, że postępowanie Konstantynopola wobec dążących do niezależności Bułgarów było podstępne, ponieważ, usiłując zatrzymać ich pod swoim wpływem i zwierzchnością, dopuszczono się zmian w przekazanym im do użytku nomokanonie. Przykładem tego działania było celowe opuszczenie wyrażenia „każdego narodu” w cytowanym kanonie¹⁶. Grecy kanoniści z gruntu odrzucają pojęcie „narodowego” Kościoła. Metropolita Sardyki Maksym terminowi „naród” nadaje znaczenie „eparchia” (provincia)¹⁷. Jednak niezależnie od znaczenia tego terminu w okresie wczesnochrześcijańskim, należy przyjąć, że w późniejszych latach świadomość narodowa odegrała podstawową rolę w kształtowaniu się poszczególnych państw, z konsekwencjami również w ich kościelnej organizacji i administracji.

Warunki kanoniczne części Cerkwi prawosławnej pragnącej wyodrębnienia można podzielić na bezwzględne (pierwszorzędne) oraz względne (drugorzędne)¹⁸. Do warunków pierwszorzędnych należy zaliczyć: wolę części Cerkwi dążącej do autokefalii

15 *Kanony Kościoła prawosławnego...*, s. 19. Γ. Α. Ράλλης, Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων των Αγίων και Πανεσφύμων Αποστόλων, και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*, t. Β', Αθηνών, εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφυλακός 1852, t. 2, s. 45.

16 Zob. I. X. Ταρνανίδης, op. cit., s. 71–72.

17 Μάξιμος, op. cit., s. 232.

18 Σ. Τρωϊάνος, *Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου*, Αθήνα – Κομοτηνή 1984, s. 130–133. T. Kałużny, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny...*, s. 362–363. J. Pańkowski, *Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego*, „Elpis”. Czasopismo teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku 2010, R. XII (XXII), z. 21–22 (34–35), s. 172–173.

oraz jej zdolność do samodzielnego funkcjonowania. Wymóg dotyczący woli odnosi się zarówno do kleru, jak i laikatu, i podlega ocenie Cerkwi macierzystej. Natomiast wymagana zdolność do samodzielnego funkcjonowania polega na posiadaniu niezależnej władzy, sądownictwa, narodu i terytorium. Za niezależną uznaje się tę władzę cerkiewną, w skład której wchodzi przynajmniej trzech biskupów, koniecznych przy wyborze i mianowaniu zwierzchnika oraz kolejnych biskupów.

W przypadku władzy sądowniczej rzecz przedstawia się nieco inaczej. Sąd pierwszej instancji wymaga zgromadzenia czterech biskupów, jednak już w przypadku sądu apelacyjnego Cerkiew musi posiadać ich przynajmniej dwunastu. Kanony nie określają liczby wiernych i wielkości obszaru Cerkwi autokefalicznej, jednak powinny być one znaczne. Należy zauważyć, że podczas procedury autokefalizacji Cerkwi ukraińskiej jednym z czynników branych pod uwagę była liczebność zwolenników i przeciwników tego procesu wśród laikatu. Do warunków drugorzędnych zaliczają się różnice etniczne i narodowe. Odrębność tego rodzaju nie posiada charakteru obowiązkowego, a prawosławni kanoniści dzielą się na zwolenników Cerkwi narodowych i stronników ponadnarodowego charakteru Cerkwi, zorganizowanej na danym terytorium¹⁹.

Instytucja autokefalii czerpie swój początek z pentarchii patriarchatów starożytnych. Jednak w czasach nowożytnych system autokefalii został doświadczony przez „ducha” etnofiletyzmu, stwarzając wrażenie federacji Cerkwi narodowych. Tematami, które nie zostały ostatecznie rozpracowane i przedłożone do rozpatrzenia w trakcie Soboru Panprawosławnego, znalazły się: ustalenie kolejności zapisu Cerkwi w dyptychach i sposób ogłaszania autokefalii²⁰. Zwołanie Świętego i Wielkiego Soboru oznacza wznowienie instytucji soborowości na szczeblu ogólnoprawosławnym, na wzór soborów powszechnych²¹. Niestety, podczas V Komisji przygotowawczej, na której poruszono temat dyptychów i autokefalii, nie osiągnięto ostatecznej zgody. Ustalenia na temat sposobu ogłaszania autokefalii cerkiewnej, pomimo dogłębnej dyskusji w ramach Międzyprawosławnej Komisji Przygotowawczej i Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsoborowej,

19 T. Kałużny, op. cit., s. 363–364. J. Sokołowski, op. cit., s. 262–264.

20 Γ. Γαλήτης, *Θέματα της Μεγάλης Συνόδου*, Αθήναι 1977, s. 46–47, 78–84; Α. Κ. Καραπαναγόπουλος, *Η Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας. Προπαρασκευή της Μεγάλης Συνόδου, 1959–1976 (Ιστορικό χρονικό από πηγές απευθείας)*, τ. Β', Αθήναι 1990, s. 17, 23, 86; Ibidem, *Η Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας. Α' & Β' Προσνοδικές Διασκέψεις, 1976–1982 (Ιστορικό χρονικό από πηγές απευθείας)*, τ. Γ', Αθήναι 1990, s. 36–37, 51, 73, 80; Idem, *Η Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας. Γ' Προσνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψις, Ιστορικό χρονικό από πηγές απευθείας, 1982–1988*, τ. Δ', Αθήναι 1991, s. 124–125, 202–203; Συνοδικά ΙΧ (2014), 7, 189–191, 198–199, 286–289, 326–327, 330; Zob. Σ. Ν. Τρωϊάνος, *Παρατηρήσεις επί των τυπικών και ουσιαστικών προϋποθέσεων της ανακηρύξεως του αυτοκεφάλου και αυτονομίου εν τη Ορθόδοξω Εκκλησία*, [w:] *Τιμητικών Αφιέρωμα εις τον Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν επί τη 25ετηρίδι της Αρχιερατείας του*, Αθήναι 1980, s. 337–348; Βλ. Φειδίας, *Το «αυτοκέφαλον» και το «αυτόνομον» εν τη Ορθόδοξω Εκκλησία*, εν Ιεροσολύμοις 1979; Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου» των Ορθοδόξων Εκκλησιών σύμφωνα με το θετικό δίκαιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τη διάρκεια το 19ου και 20ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1988; Α. Βαβουσκός, Γ. Λιάντας, *Οι θεσμοί του αυτοκεφάλου και του αυτονομίου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Εκκλησία (Μελέτες–Πηγές)*, Θεσσαλονίκη 2014.

21 Δ. Α. Λιάλιου, *Η οικουμενικότητα μιας συνόδου της Εκκλησίας*, „Θεολογία” 86/4 (2015), s. 31–36. Biskup Jerzy (Pańkowski), *Czym jest sobór (Sobór Wszechprawosławny) dla Kościoła? Perspektywa prawosławna*, „Polski Żołnierz Prawosławny”, R. XXIII, nr 2/88 (2016), s. 3–7.

nie uzyskały wymaganej jednogłośnej akceptacji – consensusu. Uchwały powyższych spotkań oraz wywołana w ich trakcie żywa dyskusja dodała kwestii autokefalii nowy wymiar, wnosząc elementy i teorie, które postaramy się wskazać.

W trakcie IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przesoborowej przyjęto tekst dokumentu: autokefalia i sposób jej ogłaszania. Uchwalono, że instytucja autokefalii wyraża w wiarygodny sposób prawosławną tradycję cerkiewną w kwestii relacji Cerkwi lokalnej z całą Cerkwią Bożą. Cerkiew prawosławna jest jednolita pod względem eklezjologicznym i kanonicznym. Perychoreza elementu lokalnego i powszechnego określa stosunek liturgiczny między organizacją administracyjną a jednością Cerkwi. Autokefalia zaś wpływa z troski o efektywniejsze zastosowanie cerkiewnej administracji. Cerkiew-Matka przyjmuje prośbę od zależnej od siebie Cerkwi lokalnej, pragnącej uniezależnienia się poprzez ustrój autokefaliczny. Ocenia wszystkie eklezjologiczne, kanoniczne i duszpasterskie warunki świadczące o jej zdolności do funkcjonowania jako samodzielny organizm. Kieruje odpowiednią propozycją do patriarchatu ekumenicznego, popartą wolą laikatu, oraz informuje pozostałe Cerkwie autokefaliczne. Patriarchat ekumeniczny, ze swej strony, podejmuje się uzyskania ogólnoprawosławnej zgody, warunkującej ostateczną decyzję o udzieleniu autokefalii²².

Zgoda Cerkwi-Matki²³ na złożenie zbiorowej prośby kleru i laikatu o autokefalię stanowi zasadę prawa kanonicznego. Ogłoszenie autokefalii zakłada natomiast uprzednią zgodę Cerkwi, z której jurysdykcji zostanie wydzielona konkretna peryferia cerkiewna. Autokefalia jest udzielana Cerkwi lokalnej przez całą Cerkiew prawosławną. Kompetentnym organem, zgodnie z kanoniczną akrybią, ogłaszającym autokefalię jest sobór powszechny, sobór ogólnoprawosławny lub odbywa się to na skutek zgody wszystkich prawosławnych Cerkwi autokefalicznych²⁴. W przypadku niemożliwości zatwierdzenia na soborze ogólnoprawosławnym dokumentu o autokefalii, jedyną metodą uzyskania autokefalii jest procedura stosowana zwyczajowo. Koordynująca rola patriarchatu ekumenicznego odzwierciedla ukształtowany porządek kanoniczny i zabezpiecza jedność Cerkwi prawosławnej, jednocześnie nie pomijając czy też nie pomniejszając niezależności i praw do samostanowienia Cerkwi autokefalicznych. Z tych względów jednostronne ogłoszenie autokefalii przez Cerkiew-Matkę i następująca po nim formalna zgoda pozostałych Cerkwi autokefalicznych stwarza problem charakteru kanonicznego. Jeśli bowiem Cerkiew-Matka może samodzielnie udzielić części swej jurysdykcji autokefalię, to wówczas przeczy to potrzebie uzyskania zgody całej Cerkwi.

Kwestia braku consensusu pojawia się w paragrafie 3c dokumentu o autokefalii:

---

²² Διορθόδοξος Προπαρασκευαστική Επιτροπή της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, Σαμπεζύ, 7–13 Νοεμβρίου 1993, Σαμπεσού Γενεύης 1993, s. 375–377.

²³ Ibidem, s. 319.

²⁴ Ibidem, s. 288. Zob. Π. Ν. Τρεμπέλας, *Αρχαί, κρατήσασαι εν τη ανακηρύξει του αυτοκεφάλου*, „Θεολογία” 28 (1957), 18–22; Σ. Ν. Τρωιάνος, *Παρατηρήσεις επί των τυπικών και ουσιαστικών προϋποθέσεων της ανακηρύξεως του αυτοκεφάλου και αυτονομίου εν τη Ορθόδοξω Εκκλησία*, s. 342–347; Biskup Jerzy (Pańkowski), *Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego*, s. 172–173.

Wyrażając zgodę Cerkwi-Matki i ogólnoprawosławną akceptację, patriarcha ekumeniczny oficjalnie ogłasza autokefalię ubiegającej się o nią Cerkwi przez publikację patriarszego Tomosu. Tomos ten zostaje podpisany przez patriarchę ekumenicznego. Jest pożądane, aby został on podpisany również przez przedstawicieli Cerkwi lokalnych, w każdym razie musi być podpisany przez zwierzchnika Cerkwi-Matki²⁵.

Fragment powyższego paragrafu został poddany pod dyskusję na Ogólnoprawosławnej Komisji Przygotowawczej w grudniu 2009 roku. Głównym tematem obrad było poszukiwanie rozwiązania w kwestii, „przez kogo zostaje podpisany *Tomos* ogłoszenia autokefalii Cerkwi lokalnej?”. Zaprezentowano dwa stanowiska. Według pierwszego, jedynie patriarcha ekumeniczny, będący wyrazicielem ogólnoprawosławnego consensusu, podpisuje *Tomos*. Zgodnie z drugim, *Tomos* ogłoszenia autokefalii podpisuje patriarcha ekumeniczny razem ze zwierzchnikami wszystkich lokalnych Cerkwi prawosławnych bez żadnego wyróżnienia któregoś z nich lub chociaż patriarcha ekumeniczny i zwierzchnik Cerkwi-Matki. Zwolennicy drugiego poglądu powołują się na zasadę równości wszystkich Cerkwi niezależnie od apostołskiego pochodzenia czy starożytności. Ich zdaniem, odpowiedzialność za procedurę ponosi Cerkiew-Matka, która jest współodpowiedzialna wraz z pozostałymi autokefalicznymi Cerkwiami prawosławnymi za zachowanie ogólnoprawosławnej jedności i kanonicznego porządku. Ponadto, Cerkiew-Matka, z której jurysdykcji zostanie wydzielona jedna część mająca stanowić niezależną Cerkiew, pomimo że może uregulować sprawy jej autonomicznej administracji, to jednak nie może nakazać utrzymania jedności z pozostałymi Cerkwiami autokefalicznymi²⁶.

Autokefalia jest stanem, który wymaga powołania władz cerkiewnych, związanych z nową lokalną Wspólnotą. Zgodnie z tradycją kanoniczną i przyjętą praktyką, nowo ogłoszona Cerkiew autokefaliczna osiąga niezależną pozycję w systemie autokefalicznych Cerkwi prawosławnych i od tej pory samorządnie kształtuje relacje z nimi. Zostaje równocześnie wyjęta spod każdej wcześniejszej zależności od Cerkwi, z której pochodzi²⁷. Udzielenie autokefalii posiada wyjątkowe znaczenie, z tego względu nie może podlegać kompetencjom pojedynczej, lokalnej Cerkwi. Cerkiew-Matka ma zaszczyt i wyjątkowy przywilej udzielania przyzwolenia na rozpoczęcie przez patriarchat ekumeniczny procedury uzyskiwania zgody wszystkich autokefalicznych Cerkwi prawosławnych. Jeśli przyjmiemy pogląd o dominującej roli Cerkwi-Matki lub w kwestii równorzędnych warunków podpisywania *Tomosu* o autokefalii przez wszystkie Cerkwie, wówczas pojawia się sprawa przestrzegania starszeństwa czci patriarchatu ekumenicznego względem pozostałych Cerkwi autokefalicznych. Powstaje niebezpieczeństwo zakłócenia kanonicznej tradycji, bazującej na tej zasadzie w kwestii koordynowania przez patriarchat ekumeniczny procedury udzielania autokefalii.

Zwolennicy podpisu patriarchy ekumenicznego jako warunku wystarczającego do ogłoszenia autokefalii pragną zachowania usankcjonowanego porządku

---

25 *Διορθόδοχος Προπαρασκευαστική...*, s. 376.

26 Biskup Jerzy (Pańkowski), *Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego...*, s. 173.

27 *Διορθόδοχος Προπαρασκευαστική...*, s. 283, 289–290, 317–318.

kanonicznego. Prymat kanoniczny patriarchatu ekumenicznego oraz relacje patriarchy z synodem dają mu prawo²⁸ nadania autokefalii poprzez złożenie wyłącznie jego podpisu po uzyskaniu wcześniejszej zgody całej Cerkwi. W ten sposób potwierdzona zostaje ogólnoprawosławna zgoda świadcząca, że udzielenie autokefalii stanowi decyzję całej Cerkwi.

Międzyprawosławna Komisja Przygotowawcza wypracowała wspólną decyzję w kwestii podpisywania *Tomosu* o autokefalii przez patriarchę ekumenicznego w roli wyraziciela wszystkich pozostałych zwierzchników Cerkwi prawosławnych *συμμεταρτυρούντωνεναντώ*²⁹. Debata nad tekstem dokumentu, w szczególności sposobu podpisywania *Tomosu* przez zwierzchników cerkiewnych, kontynuowana była podczas Ogólnoprawosławnej Komisji Przygotowawczej w lutym 2011 roku. Pod dyskusję poddano wówczas cztery propozycje: 1) aby *Tomos* o autokefalii był podpisywany przez patriarchę ekumenicznego z własnoręcznym dopiskiem słowa *αποφαίνεται* (tzn. „wyrażający zgodę”), a następnie z drugim dopiskiem: *συναποφαίνεσθαι* (tzn. „współwyrażający zgodę”), pochodzącym od pozostałych zwierzchników Cerkwi autokefalicznych; 2) *Tomos* podpisuje patriarcha ekumeniczny jak poprzednio, z dodatkiem formuły równoznacznej z *συναποφαίνεσθαι* przy podpisach zwierzchników cerkiewnych lub bez żadnych adnotacji; 3) *Tomos* jest podpisywany jak powyżej, z oświadczeniem w tekście dokumentu o równości wszystkich zwierzchników; 4) *Tomos* podpisuje patriarcha ekumeniczny z własnoręcznym dopiskiem frazy *αποφαίνεται μετά πάντων των Προκαθημένων των αγιωτάτων Ορθοδόξων Εκκλησιών* (tzn. „wyrażający zgodę wraz ze wszystkimi zwierzchnikami Świątobliwych Cerkwi prawosławnych”). Powyższe propozycje zostały odrzucone przez Cerkiew rosyjską, która broniła własnej propozycji podpisywania *Tomosu* o autokefalii przez wszystkich zwierzchników według porządku dyptychów, bez dodatkowych komentarzy przy ich podpisach. Ponieważ żadne z wymienionych wyżej stanowisk nie zostało przyjęte jednogłośnie, komisja nie przeszła do omawiania treści *Tomosu* o autokefalii. Na skutek braku consensusu w kwestii ogłaszania autokefalii podczas Konferencji Przesoborowych, temat nie został postawiony pod obrady Świętego i Wielkiego Soboru Cerkwi Prawosławnej³⁰.

Na podstawie powyższego przeglądu procedury autokefalii i sposobu jej ogłaszania, omówionych w czasie poszczególnych spotkań przygotowawczych do Soboru Ogólnoprawosławnego, możemy wywnioskować, że zatwierdzenie nowo wydzielonej Cerkwi autokefalicznej, uwarunkowanej zgodą Cerkwi-Matki jest niezwykle trudnym zadaniem. Wydaje się wręcz niemożliwe, aby zarówno kler, jak i laikat serbskiej Cerkwi wyraził zgodę na autokefalię Cerkwi macedońskiej

28 Ibidem, s. 316; J. P. Manoussakis, *Primacy and Ecclesiology: The state of the Question*, [w:] *Orthodox Constructions of the West (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, red. G. Demacopoulos, A. Papanikolaou, New York 2013, s. 229–239; J. Zizioulas, *Conciliarity and Primacy*, „Θεολογία” 86/2 (2015), s. 19–33.

29 Εκκλησία, 87, τευχ. 1, Ιανουάριος 2010, s. 62.

30 Δ. Νικολακάκης, *Το Αυτοκέφαλον και το Αυτόνομον στην πορεία προς την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, „Θεολογία” 86/4 (2015), s. 201–209.

lub aby Cerkiew rosyjska zaakceptowała autokefalię Cerkwi ukraińskiej. Podobne bariery, których prawdopodobnie nie uda się zlikwidować w najbliższym czasie, napotykaemy w diasporze, gdzie laikat odgrywa szczególną rolę w administracji cerkiewnej, przynajmniej na szczeblu parafialnym, jak wskazuje przykład Cerkwi amerykańskiej (OCA)³¹.

Termin *συναποφαίνεται* odróżnia Cerkwie lokalne od patriarchatu ekumenicznego. Powyższa różnica, zdaniem biskupa Awidou Cyryla, nie stanowi problemu, gdy istnieje dobrowolne przyzwolenie każdej z Cerkwi na utworzenie nowej autokefalii oraz gdy patriarchat ekumeniczny, jak mówią kanony, jest traktowany jako pierwszy w porządku protokatedry wśród pozostałych Cerkwi lokalnych³². Tym bardziej że wszystkie Cerkwie autokefaliczne otrzymały od niego niezależność cerkiewną, a większość stanowiła część jego jurysdykcji. Decyzja i inicjatywa zredagowania *Tomosu* o autokefalii należała do patriarchatu ekumenicznego i poprzedzała procedurę uzyskania zgody przez wszystkie Cerkwie autokefaliczne. Po akceptacji następuje złożenie podpisu na przygotowanym dokumencie przez przedstawicieli Cerkwi lokalnych. Zrozumiałe jest, że skoro przyzwolenie na autokefalię zostało wyrażone przez pierwszego, zatem wszyscy pozostali w ten sposób poświadczają zgodę na autokefalię i wcześniej przygotowaną treść *Tomosu*.

Propozycja Cerkwi rosyjskiej w kwestii składania podpisów zgodnie z porządkiem dyptychów nie jest możliwa, albowiem Cerkwie lokalne nie wyraziły zgody w powyższej kwestii, z tego względu nie weszła ona do katalogu obrad Soboru Ogólnoprawosławnego. Inną kwestią pozostaje fakt, że jeśli *Tomosy* o autokefalii ogłoszone w przedziale dwóch ostatnich wieków przez patriarchat ekumeniczny przewidują niekiedy, że udzielona autokefalia (lub w kilku przypadkach godność patriarsza) powinna zostać potwierdzona przez sobór powszechny, to w żadnym z tekstów wspólnie proponowanych nie znajdujemy podobnego obwarowania.

Trudność w wypracowaniu przez Cerkwie lokalne wspólnego poglądu w kwestii autokefalii nie oznacza bynajmniej, że w omawianej sprawie nie odnotowano postępu. Należy stwierdzić, że wypracowano jednolite stanowisko odnośnie do procedury udzielania ustroju autokefalicznego, mianowicie:

a. Przedstawiciele (kler i laikat) określonej peryferii cerkiewnej składają prośbę³³ do Cerkwi-Matki o udzielenie autokefalii;

31 Por. J. H. Erickson, *Αυτοκεφαλία και Αυτονομία*, [w:] *Καιρός συνεσταλμένος το λοιπόν... Η μελλούσα Πανορθόδοξη Σύνοδος. Ζητήματα-διλήμματα-προοπτικές*, red. P. DeMey, M. Σταύρου, Αθήνα 2015, s. 149–182.

32 Κύριλλος Καταρέλος, *Το Αυτοκέφαλο και το Αυτόνομο στην πορεία προς την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο*, „Θεολογία” 87/1 (2016), s. 110–111.

33 U podstawy przyjęcia podania o uznanie i ogłoszenie autokefalii pewnej peryferii cerkiewnej znajdują się kanony 17 IV i 38 Pentektu Soborów Powszechnych, Γ. Α., *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. Β', s. 258–263, 392–395; Αγαπίου ιερομονάχου και Νικόδημου Μοναχού, *Πηδάλιον της νοητής νηός της Μιάς Αγίας Καθολικής και Αποστολικής των Ορθοδόξων Εκκλησίας ήτοι άπαντες οι ιεροί και θείοι κανόνες*, Θεσσαλονίκη 1998, s. 199–200, 253; kanon 17 IV soboru powszechnego: „Gdy zaś władza cesarska założyła lub założy miasto, podział parafii kościelnych isć musi śladem porządku politycznego i publicznego”, jak również zasada sformułowana przez św. Focjusza w liście do papieża Mikołaja I z 861 r.: „Τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ μάλιστα γε περὶ τῶν

b. Synod Cerkwi-Matki bada i ocenia kanoniczne i pasterskie warunki udzielenia autokefalii. Po pozytywnym rozpatrzeniu sprawy składa petycję do patriarchatu ekumenicznego w celu zapewnienia ogólnoprawosławnej zgody. Równolegle informuje pozostałe lokalne Cerkwie prawosławne o swoich staraniach;

c. Patriarchat ekumeniczny oficjalnie patriarszym pismem informuje o złożeniu powyższej petycji oraz pozytywnym ustosunkowaniu się do autokefalii Cerkwi-Matki i prosi o jednogłośnie ogólnoprawosławną zgodę, potwierdzoną decyzją synodalną poszczególnych Cerkwi lokalnych;

d. Patriarcha ekumeniczny po stwierdzeniu ogólnoprawosławnej zgody, wydaje *Tomos* ogłaszający autokefalię określonej peryferii cerkiewnej.

Powyższe cztery etapy w procesie udzielenia ustroju autokefalicznego zostały jednogłośnie przyjęte przez wszystkie Cerkwie lokalne. Sposób udzielania ustroju autokefalii w Cerkwi prawosławnej stanowi dziś niezwykle ważną kwestię, oczekującą na rozwiązanie przez ustalenie wspólnie przyjętych kanonów, będących gwarantem zachowania jedności prawosławia. Trudności w dyskusji polegają na braku konkretnych i jasnych uchwał kanonicznych, odnoszących się do znaczenia pojęcia autokefalii, warunków jej udzielania, ponadto dotyczących organu odpowiedzialnego za jej udzielanie/cofnięcie, wewnętrznych wzajemnych relacji Cerkwi-Córki i Cerkwi-Matki oraz ich stosunków z pozostałymi Cerkwiami autokefalicznymi. Brak wspólnie wypracowanych kanonów doprowadził do sytuacji, w której kanoniści i historycy, usiłując stworzyć zasady będące odpowiedzią na licznie stawiane pytania, tworzą i wyprowadzają ogólne przepisy opierając się na poszczególnych przypadkach udzielenia autokefalii.

Podsumowując, należy stwierdzić, że jednym z głównych warunków udzielenia autokefalii jest wola laikatu. Powyższy fakt powinien poprzedzać sam proces, przez co rozumiemy jasną deklarację woli laikatu czyli wiernych Cerkwi lokalnej, dążącej do uzyskania autokefalii. W niemal wszystkich uchwałach patriarchatu ekumenicznego z XIX–XX wieku, udzielających autokefalii określonej peryferii cerkiewnej wyraźnie podkreślano ten fakt, że prośba była złożona przez wiernych. Nie ma wątpliwości, iż ten termin obejmuje nie tylko laikat, ale również kler i mnichów. Wniosek jednej tylko ze stron nie byłby wystarczający i nie stanowił o wypełnieniu warunku (por. pkt „a” powyższego zestawienia).

Pomimo to trudno jednoznacznie wskazać, jaką formę powinna przybrać realizacja tego warunku, ponieważ zależy ona od wielu zewnętrznych czynników, w tym także od lokalnej sytuacji politycznej.

ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἶωθεν” (Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Επιστολαί...*, s. 162), a ponadto wielowiekowa praktyka cerkiewna, Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 64–68.

SUMMARY

Bishop Andrzej Borkowski

The Role of the Laity in the Process of Autocephaly

Keywords: Laity, autocephaly, the Orthodox Church, the Holy and Great Council, the Ecumenical Patriarchate

The fundamental principle of the system of the Orthodox Church is the equality of the laity and the clergy who belong to the mystical body of Christ. The clergy and laity are invariably participating in the deaconia of the Church, in varying degrees and ministry, yet they are always equally among themselves brothers in the universal priesthood. According to this triple dignity, laymen participate in the following spheres of church life: ritual, teaching, administrative and legislative. One of the main conditions for autocephaly is the will of the laity. This fact should precede the process itself, by which we mean a clear declaration of the will of the laity, that is, the faithful of a local church striving to achieve autocephaly. In almost all resolutions of the Ecumenical Patriarchate from the 19th-20th about autocephaly of a particular church periphery there is clearly underlined the fact that the faithful have asked for it. There is no doubt that the term “believers” is understood to mean the same clergy and monks, as well as the laity. One-sided operation of one of the mentioned groups does not fulfill the above condition. In spite of this, the form of fulfillment of this condition can not be precisely defined, because it is strictly dependent on the political or other situation prevailing in a given place.